

שימושי הקרקע החקלאיים בנגב הצפוני

השטח המעובד בממוצע לנחלה מגיע בקיבוצים ל-123.6 דונם; מזה 43.8 דונם קרקע שלחין ו-79.8 דונם קרקע בעל • •
במושבים מגיע השטח המעובד בממוצע לנחלה ל-116.9 דונם; מזה 46.2 דונם קרקע ושלחין ו-70.7 דונם קרקע בעל • •

הסקר בנרשא "סקר החזקה ושימוש – הנגב הצפוני", אשר הופיע לאחרונה מטעם מינהל מקרקעי ישראל*, מהווה תרומה נכבדה לחקר שימושי הקרקע החקלאיים בישראל. הסקר כולל ממצאים מאלפים על שימושי הקרקע במועצות האזוריות של הנגב הצפוני (אשכול, בני שמעון, מרחבים, עזתה ושערי-הנגב); ויש בו כדי לסייע בניבוש היסודות התכנוניים של האזור, קביעת משכצות קבע לישובים המצויים בו, וכן התוויית אופציות לכיצוע תוכניות התיישבותיות בעתיד.

השטח הכולל והשטח המעובד

חמש המועצות האזוריות שלעיל משתרעות על שטח כולל של 1,953.2 אלף דונמים. מתוך שטח זה 891.1 אלף דונם הם קרקע חקלאית מעובדת. מסתבר, אפוא, כי העיבוד החקלאי מקיף 45.6% מכלל הקרקעות הכלולות במועצות האזוריות של הנגב הצפוני. יש לציין, כי מבחינת משקלה של הקרקע החקלאית המעובדת, קיימים הבדלים בולטים בין המועצות האזוריות השונות. על כן יכולים ללמד נתוני לוח 1 שלהלן:

לוח 1:

השטח הכולל והשטח המעובד בנגב הצפוני, 1977 (אלפי דונמים)

מועצה אזורית	השטח הכולל	שטח מעובד	השטח המעובד באחוזים מכלל השטח (%)
אשכול	779.7	258.9	33.2
בני שמעון	431.7	143.6	33.3
מרחבים	430.7	256.5	59.6
עזתה	127.1	109.6	86.2
שער הנגב	184.0	122.4	66.5
סה"כ	1,953.2	891.0	45.6

* סקר החזקה ושימוש – הנגב הצפוני (סיכומים). מינהל מקרקעי ישראל, הצוות הארצי להכנתם לרישום של האזורים הכפריים ומחוז הדרום. יוני 1977.

מתברר, כי במועצה האזורית עזתה מקיפים שטחי העיבוד החקלאי 86% מהשטח הכולל. אך במועצות מרחבים ושער הנגב חלקו של השטח המעובד הינו נמוך יותר ומגיע ל-60% עד 70%. ואילו במועצות אשכול ובני-שמעון שטחי העיבוד החקלאי קטנים יחסית הרבה יותר, והם מקיפים 33% בלבד מהשטח הכולל. אין ספק, כי הרחבתו של השטח החקלאי המעובד כרוכה בקשיים רבים, אשר אחד הבולטים ביניהם הוא המחסור במים לצורך השקאה. עם זאת, ברור כי ישראל רחוקה עדיין ממיצוי הפוטנציאל החקלאי וההתיישבותי הגלום בנגב הצפוני.

שטחי העיבוד בקיבוצים

ממימצאי הסקר מתברר, כי מבין הצורות השונות של התיישבות כפרית בנגב הצפוני, ההתיישבות הקיבוצית היא רבת המשקל ביותר מבחינת היקף השטח החקלאי המעובד. בתאריך הסקר נמצאו באזור 30 ישובים קיבוציים. מספר הנחלות החקלאיות (המתוכננות) הגיע ביישובים אלה ל-3,560, ואילו השטח המעובד אשר עמד לרשותם הגיע ל-440.1 אלף דונם. התפלגותו של שטח מעובד זה (בהשקיה ושלא-בהשקיה), לפי המועצות האזוריות, מתוארת בלוח הבא:

לוח 2 :

התפלגות השטח המעובד של קיבוצי הנגב הצפוני לפי המועצות האזוריות וצורות העיבוד, 1977

המועצה האזורית	מספר נחלות מתוכננות	שטח מעובד (דונמים)	שלחין בעל	סה"כ
אשכול	1,300	66,168	131,130	197,298
בני שמעון	720	25,686	76,939	102,625
מרחבים	120	6,273	11,881	18,154
עזתה	240	9,798	8,188	17,986
שער-הנגב	1,180	47,908	56,121	104,029
סה"כ	3,560	155,833	284,259	440,092

בולטת העובדה כי מתוך הקרקע המעובדת שבידי הקיבוצים בנגב הצפוני, קרוב ל-92% מتركוזים במועצות האזוריות אשכול, בני שמעון ושער הנגב. ולעומת זאת, במועצות מרחבים ועזתה חלקם של הקיבוצים הינו דל יחסית. יצויין גם, כי מתוך שטח הקרקע הכולל שבידי הקיבוצים 35.4% הם קרקע שלחין, בעוד שחלקה של קרקע בעל הוא 64.6%. גבוה במיוחד הוא חלקן של קרקעות השלחין במועצה האזורית שער-הנגב, המסתכמות בכדי 46.1%. לעומת זאת, במועצה אשכול חלקה של קרקע השלחין הוא 33.5%, ובמועצה בני-שמעון 23.4% בלבד.

שטחי העיבוד במושבים

בשטחי העיבוד החקלאי של הנגב הצפוני תופסים מקום נכבד גם המושבים, אם כי חלקם נופל מזה של הקיבוצים. באזור מתקיימים 37 מושבים, אשר המספר המתוכנן של

חלקות מגיע בהם ל-2,771. ההיקף הכולל של השטחים המעובדים ע"י מושבי הנגב הצפוני הוא 323.9 אלף דונמים. שטחים אלה מתחלקים כדלהלן:

(א) שטחים המוחזקים ומעובדים בנפרד ע"י הנחלות כמושבים השונים. ההיקף כולל של שטחים אלה הוא 183.3 אלף דונם;

(ב) שטחים בהיקף כולל של 140.6 אלף דונם, המוחזקים ומעובדים במשותף על-ידי שלושים וארבעה מושבים בנגב הצפוני. העיבוד מתבצע ע"י "אגודת מושבי הנגב", וההמנסות מתחלקות בהתאם למספר היחידות המאוכלסות בפועל בכל מושב וכן בהתחשב בגודל שטח הקרקע המוחזק באופן ישיר למושב ע"י מינהל מקרקעי ישראל. להלן התפלגות השטחים המעובדים של המושבים לפי המועצות האזוריות וצורת העיבוד:

לוח 3:

התפלגות השטח המעובד של מושבי הנגב הצפוני לפי המועצות האזוריות וצורת העיבוד, 1977

סה"כ	שלהין בעל	שטח מעובד (בדונמים)	מספר נחלות מתוכננות	המועצה האזורית
39,365	19,202	20,163	416	אשכול
13,807	1,628	12,179	273	בני שמעון
70,012	20,129	49,883	1,167	מרחבים
74,794	18,989	36,816	837	עזתה
4,261	—	4,261	78	שער הנגב
182,239	59,948	123,302	2,771	סה"כ שטחים מעובדים במשותף
140,647	135,912	4,735		ע"י אגודת מושבי הנגב
342,886	195,860	128,037	2,771	סה"כ כולל

הקרקעות המוחזקות באופן ישיר בידי המושבים, מתרכזות איפוא במועצות האזוריות מרחבים, עזתה ואשכול. לעומת זאת, במועצות שער הנגב ובני שמעון חלקם של המושבים מועט יחסית. כן ניתן לציין, כי מתוך הקרקע המעובדת על-ידי המושבים 39.5% הם קרקע שלחין ו-60.5% קרקע בעל.

מסקנות מעניינות מתקבלות אם משווים את שטח הקרקע המעובדת במועצות הנחלה. הוא מגיע בקיבוצים ל-123.6 דונם; מזה 43.8 דונם קרקע שלחין ו-79.8 דונם קרקע בעל. ואילו במושבים מגיע השטח המעובד במועצות הנחלה ל-116.9 דונם; מזה 46.2 דונם קרקע ושלחין ו-70.7 דונם קרקע בעל. מתברר כי מנקודת הראות של משאבי קרקע ומים, אשר הוקצו למושבים על-ידי מוסדות המיישבים, אין למעשה כל הבדל בין הקיבוצים ובין המושבים.

הבדלים בגודל הנחלה בין הישובים השונים

בידוע הוא כי הנחלות בישוב שיתופי נתון הינן שוות בגודלן. עם זאת מתברר מנתוני הסקר, כי בנגב הצפוני בולטים הבדלים גדולים יחסית בין הישובים השונים מבחינת היקף השטח המעובד (וכן גם שטח השלחין) לנחלה.

התופעה של אי-שוויון בגודל השטח המעובד לנחלה בישובים השונים באה לביטוייה בנתונים הבאים:

לוח 4 :

התפלגות הנחלות בישובי הנגב הצפוני לפי גודל השטח המעובד לנחלה, 1977 (באחוזים)

קבוצת גודל (דונמים לנחלה)	קיבוצים	מושבים *
30 — 40	—	8.2
40 — 50	—	16.2
50 — 60	3.4	27.0
60 — 70	—	10.6
70 — 80	10.0	8.2
80 — 100	23.4	16.2
100 — 120	19.9	10.8
120 — 150	10.0	2.8
150 — 200	26.5	—
200 ויותר	6.7	—
סה"כ	100.0	100.0

* אינו כולל שטחי העיבוד המשותף

מתברר, כי ל-36.8% מכלל הנחלות בקיבוצים היה שטח מעובד בהיקף שבין 50 ו-100 דונם. ואילו מצד שני, ב-26.5% מהנחלות היה השטח המעובד בהיקף שבין 150 ו-200 דונם, ובי-6.7% בהיקף 200 דונם ויותר.

בולט אף יותר היה אי-השוויון במושבים: ל-24.4% מהנחלות היה שטח (מעובד) שבין 30 ו-50 דונם, ואילו ל-13.6% מהנחלות היה שטח שבין 100 ו-150 דונם.

באשר להיקף שטח השלחין לנחלה, ההבדלים בין הישובים השונים באים להשתקפותם בנתונים הבאים:

לוח 5 :

התפלגות הנחלות בישובי הנגב הצפוני לפי גודל שטח השלחין
לנחלה, 1977 (באחוזים)

קבוצות גודל (דונמים לנחלה)	קיבוצים	מושבים *
10 — 20	—	2.7
20 — 30	16.8	—
30 — 40	23.2	28.6
40 — 50	26.6	39.1
50 — 60	16.8	24.2
60 — 70	13.3	5.4
70 — 80	3.3	—
סה"כ	100.0	100.0

(*) אינו כולל שטחי העיבוד המשותף.

נתוני הלוח שלעיל מראים כי ל-16.8% מהנחלות בקיבוצים יש שטח מושקע עד 30 דונם לנחלה, ומצד שני 16.6% מהנחלות מתברכות בשטח שלחין של 60 עד 80 דונם. וגם למושבים אופיינית מידה לא-מעטה של חוסר שוויון בחלוקת שטחי השלחין. התופעה של אי-שוויון בחלוקת השטחים החקלאיים בין הישובים השונים, אשר צוינו לעיל, הן תולדה של נסיבות היסטוריות, ועל כך מעירים מחברי הסקר את הדברים הבאים: "חלוקת הקרקע בין המעבדים השונים איננה פרי תכנון מפורט, אלא תוצאה של עובדות שנוצרו משנות החמישים המוקדמות ואילך. על אף העובדה כי במשך שלושים השנים האחרונות חלו תמורות גדולות בחקלאות האזור, והמשקים שבו הינם כיום ברובם משקים חקלאיים מפותחים ומשגשגים, לא חלו — פרט להתאמות קטנות — תמורות רציניות בחלוקת הקרקע בין ישובי האזור. הסיכום המרוכז המוגש בזה מצביע בעליל על כך, כי חלוקת הקרקעות באזור אינה מבוססת דיה וכי לא קיימים כללים ברורים לפיהם מוחזקים הקרקעות בפועל ע"י הישובים".

על רקע האמור לעיל מעלים עורכי הסקר את ההצעה הבאה: "הגיע הזמן לדעתנו, לריון מעמיק ורציני בכל הנוגע למכסות הקרקע לישובי הנגב הצפוני וזאת תוך התחשבות בגורמים החיוניים של ישובי האזור ומבלי להתעלם מהעובדה כי המדינה עשויה להזקק לשטחי קרקע באזור למטרות ההתיישבות ואחרות בעתיד".